

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
54. szám   KIADVÁNYAI   54. szám

105.2139

ADALÉKOK
A MAGYAR NÉPNYELV
e-é-FÉLE HANGJAIHOZ
(SZAMOSHÁT, PALÓCFÖLD)

ÍRTA :
CSÚRY BÁLINT
ÉS
KOVÁCS ISTVÁN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1 9 4 0

Ára — 80 P

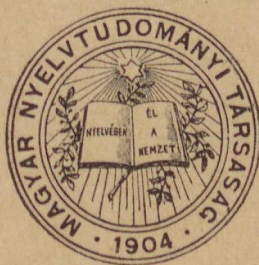

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
54. szám   KIADVÁNYAI.   54. szám

ADALÉKOK
A MAGYAR NÉPNYELV
e~é-FÉLE HANGJAIHOZ
(SZAMOSHÁT, PALÓCFÖLD)

ÍRTA :
CSÚRY BÁLINT
ÉS
KOVÁCS ISTVÁN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1 9 4 0

S.

016561 2.

KÜLÖNNYOMAT
A DEBRECENI MAGYAR NÉPNYELVKUTATÓ INTÉZET
II. ÉVKÖNYVÉBŐL

A szamossháti nyelvjárás *e* ~ *é*-féle hangjainak története.

A szamossháti nyelvjárásnak a következő *e* ~ *é*-féle hangjai vannak: I. rövid, nyílt *e* (pl. *eke*, *veszen*); II. rövid, nagyon zárt *ĕ* (pl. *dĕszka*, *ĕskola*); III. hosszú, nyílt *ē* (pl. *hē!* *nyē!* ~ *kesĕj*, *ĕre*); IV. hosszú, zárt (XVI. századi) *é* (*ég*, *tél*, *tégla*); V. hosszú, nagyon zárt (XVI. század előtti *é*-ből lett) *ĕ* (*vĕr*, *nĕgy*, *egĕssĕg*). Nyelvjárásunkban tehát összesen öt *e* ~ *é*-féle hang van.

E hangoknak hasonulás útján létrejött orrhangú változatai vannak 1. orrhangú mássalhangzók közt: *nem*, *menkű*, *én ĕmenygyek*, *nĕnĕm*, *kĕmĕny*, *nĕ-nĕ* (= 'ni-ni'), *tĕnemĕny*; 2. spiráns mássalhangzók előtt orrhangú mássalhangzóktól zárt szótagban: *tehĕhus*, *remĕsĕg*, *ellĕzĕj* (= 'ellenző'), *az ĕfijam* (= az én fiam), *fĕve* (= fenve), *pĕzes* (= pénzes). Vö. MNy. XXII, 336—340.

I. A rövid, nyílt *e* hang története.

Nyelvjárásunk az *e*-ző területhez tartozik. A zárt *ĕ* a szamossháti nyelvjárásból teljesen eltűnt, mégpedig legtöbbször nyílt *e* hanggá változott, néhány esetben pedig nagyon zárt *ĕ* hanggá. A rövid nyílt *e* hang a Szamossháton vagy 1. megőrzött *e* hang (*e* = *e*), vagy 2. zárt *ĕ* hangból lett nyiltabbá, (*ĕ* > *e*), vagy pedig 3. *é*-ből rövidült és vált nyiltabbá (*é* > *e*).

1. *e* = *e*.

a) Megőrzött rövid nyílt *e* hang van az egytagú hangzó-nyújtó szavak teljes, illetőleg rövidhangzós tőalakjaiban:

Főnevek: *ég* ~ *egĕt*, *egek*, *egenn*; *jég* ~ *jeget*, *jegenn* (és *jĕgenn*), *jeges*; *kéz* ~ *kezet*, *kezek*, *kezes*; *nyél* (és *nyĕl*) ~ *nyelet*, *nyeles*; *ér* ~ *eret*; *ész* ~ (*eszĕs* >) *eszĕs*; *fél* ~ *felet*, *feles*; *hét* ~ *hetet*; *szél* ~ *szelet*, *szeles*; *név* ~ *nevet*; *tél* ~ *telet*; *dér* ~ *deret*, *deres*; *réz* ~ *rezet*, *rezes*; *mész* ~ *meszet*,

meszes, meszél; lé ~ level, leves; té ~ tejet, tejes; hé ~ heves; légy ~ legyet, legyes; szén ~ szemet, szenes.

I g é k: kél ~ kelünk; fén ~ feni a kaszát; féj ~ feji a tehenet; lés ~ lesi; lép 'bedecken' ~ lepi; kén 'schmieren, salben' ~ keni; mér 'schöpfen' és 'wagen' ~ meri; nyél 'schlucken' ~ nyeli; nyér 'gewinnen' ~ nyeri; szél 'schneiden' ~ szeli; vér 'hauen, schlagen' ~ veri; vét 'säen' ~ veti. A féd, lél, nyég, széd igéket l. 2. $\ddot{e} > e$ alatt.

b) Többitagú, a köznyelvben hangzónyújtó névszók a szamosháti nyelvjárásban a ragtalan alakban is megőrizték rövid, nyílt *e* hangjukat: cserep ~ cserepet, cserepje; fenek ~ feneket, feneke; kerek 'Rad' és 'rund' ~ kereket; keves (és kevés); közepít, közepre, közepen; menyet 'Wiesel' ~ menyetet; nehéz és nehéz, nehezenn (de: nehéztél), szemet 'Mist' ~ szemetet; tehen ~ tehenet; vereb ~ verebet. Ezek közt az *l, r, j* végzetű szavak utolsó szótagbeli *e*-je azonszótagú *l, r, j* hatása alatt megnyúlt: fedél, gyükér stb., l. III. alatt. De ezekenél is: fedelek, kötelek, gyükerek, egerek, szekerek, levelek, sinterek. Megőrzött rövid, nyílt *e* van még a más tőtípushoz tartozó fővény és ösvény szóban. (Ez utóbbi mellett ösvény is van.)

c) A ragozásban *é*-vel váltakozó, megőrzött szóvégi rövid nyílt *e*: csere, csipke, csésze, berkenye, dinnye, fecske, fige, gerebce, gesztenye, görbe, gyerge, Imre, kefe, kecske, kelepce, kemence, köszméte, leńcse, medve, megye, mise, pince, pèrnye, tere 'Last', venyige. (Vö. Gombocz, Alaktan. 1925. Könyomat. 30—31; Bihari, A magyar *é* hangok története, 34.)

d) Ugyanolyan *e* a -ke, -cske kicsinyítő képzőben: Érszike, kicsike, büdöske, szemecske.

2. $\ddot{e} > e$.

A zárt $\ddot{e}$ nyelvjárásunkban legnagyobbbrészt nyílt *e* hanggá változott.

a) A ragozásban *é*-vel váltakozó hangnyújtó egytagú szavak: féd 'decken' ~ (fédi >) fedi; lél 'finden' ~ (léli >) leli; nyég 'ächzen, stöhnen' ~ (nyégék >) nyegek; széd 'sammeln' ~ (szédi >) szedi.

b) Vannak nyelvjárásunkban olyan nyiltabbá lett rövid *e* hangok, melyeknek a köznyelvben $\ddot{o}$ felel meg: nyegek, nyegés (= nyögök, nyögés), a lú serénnye (= sörénye), ecsém, esztike (= ösztöke), eszterőü (= ösztörü), feles, felesenn, felesleges (= fölös, fölösen, fölösleges), felett (= fölött), nevededik, nevendék (= növekedik, növendék), setét, szeg 'Nagel', szeglet, szeksárga (= szögsárga), kemémmag (= köménymag), temén-telen, tenkre tette (= tönkre tette), temérdek, temjén (= tömjén), teprent (= töprent), teprenkedik (= töprenkedik), serezni (= sörözni). Megnyúlt $\ddot{e}$ -vel: fértelmes (= förtelmes), sër (= sör).

c) A 3. személyű birtokos személyrag a nominativusban : keze, teteje, feje, file, hire, szive, neve, ökre, szeme, tüze stb. De számos esetben *i*-vel: becsi, büri, büzi, csécsi, béli, éli, eleji, a tehem megyi, a tojás fejjéri, seggi, végi, széli, közepi stb. A ragozásban leginkább *i*-vel: kezit, telejinn, fejire, filibe, nevit, szivit, zsebibe, tüzit, keלבjibe, búrit, búzit, ökrit, élire, közepinn stb. De *e* mellett *ë*-vel is: nevëbe, ökrët, tetejëbe, filëbe, a visz színëre stb.

d) Egyéb *ë* > *e* változás: bëcs, bëcsës, bëcsül, berëk, bërëtvä, csëndës, csëng, csëpëg, ëb, ëlëg, emlëget, éréz, érdëmës, ëszi, fëst, gërënda, gyënge, gyermëk, idegën, jegënye, këll, lësz, lëlkëm, nëgyed, tészën, vészën stb. > becs, becses, becsül, berek, berelva, csendes, cseng, csepeg, eb, elég, emleget, érez, érdemes, eszik, fest, gerenda, gyenge, gyermek, idegen, jegenye, kell, lessz, lëlkem, negyed, teszen, veszen stb. Nehány esetben szó elején az *ë* nagyon zárt *ë*-vé lett: csëcs, dëják, dëszka stb. L. II. alatt.

3. *é* > *ë* > *e*.

a) Hosszú *é*-ből rövidült *e* van a hangzórövidítő töveknél: ekét > eke, epét > epe, estét > este, fëiszét > fëisze, fenét > fene, igét > ige, pëcsënyét > pëcsënye, löükét > löüke, vesét > vese. (Vö. Gombóc, Alaktan. 1925. Könyomat. 29—30. — Bihari, A magyar *é* hangok története, 35.)

De: feketét > fekete, bëkët ~ bëkët > bëke, këvét > këve, -fëléket > -fële.

b) Lativusi *é*-ből rövidült *e*: felé > fele (pl. kétfele), belé > bele, ide, tele stb.

II. A rövid, nagyon zárt *ë* története.

Mint láttuk, a szamosháti nyelvjárásban a zárt *ë* általában nyiltabb *e* hanggá vált, vagyis nyelvjárásunk *e*-ző nyelvjárás. Van azonban a Szamosháton egy nagyon zárt rövid *ë* hang, a nagyon zárt *ë* hang rövid párja (mint ahogy az *ë*-ző nyelvjárásokban az *é* hang rövid párja az *ë*).

Ez a hang főképp a zárt *ë* hangnak még zártabbá válásából keletkezett. Jellemző ránézve, hogy nyelvjárásunkban mindig a szó első szótagjában (ritkán a másodikban is) fordul elő.

Keletkezésére nézve a következő eseteket figyeltem meg.

1. *ë* > *ë*. Leginkább a zárt *ë* hangnak még zártabbá válásából keletkezett: cë (= malachivogató szó), cënka (= malac), csëcs, csëcses, csënál, dëják, dëřëkam, dëszka, ëggy 'eim', ëtyház, ëspán, ëspotáj, ëskola, ëste (Avasújvárosban, vö. öste Kolozsvár, Székelyföld), ërzi (Avasújváros, vö. Örzi), ëmre (Avasújváros = Imre), ësmër, ësmëröjës, ësván (= István), kënyër (és kenyër),

könyért, kenyeres, *nē* (= ni l), *pęcšęnye*, *pęcsi* (gyermeknyelvi szó = hús), *ęsztovátá* (= szövőszék), *szęcška*, *tęnnap* (Berend, Apa, Szamoskóród), *gęřęnda* (Sárköz).

2. $\bar{e} > \bar{e}$. Két esetben nagyon zárt $\bar{e}$ hangból rövidüléssel keletkezett: *ędes* 'süss' (*ędes álma*, *ędesanyám*), *ęppenn* (az *ęp* szóból).

3. Analógiás úton a *kenyěr*, *kęnyěr* ~ *kęnyerem*, *kęnyeribe* analógiájára keletkezett a *tenyěr*, *tęnyěr* ~ *tęnyerem*, *tęnyeribe*.

III. A nyílt, hosszú $\bar{e}$ története.

Nyelvjárásunkban a nyílt, hosszú $\bar{e}$ mint önálló hang csupán a következő néhány szóban fordul elő: *hę* (kérdőszócska; jelentése: 'mi az, te? mit akarsz mondani?'), *bę* 'a bárány bégetését utánzó szó', *nę!* *nyę!* 'állatkergető szó'. Tehát indulatszókban és hangutánzó szókban fordul elő.

A hosszú $\bar{e}$ általában mint kombinatorikus változat fordul elő *l*, *r*, *i* hangoktól zárt szótagokban: *jedęl*, *egęr*, *ęrdęi* (= Erdély), *gyükęr*, *kötęl*, *levęl*, *nyęl* 'Stiel, Griff', *szekęr*, *sintęr* (és *sintęr*), továbbá: *ąjęr*, *bęrzęl*, *embęr*, *pęi*, *pęr*, *pęrgęl*, *kęi* *jęl* stb.

A hosszúság az *l* és *i* kiesése után is megmarad: *jękęl*, *ęment*, *hadd ę má*, *ęnnye!* (Vö. MNy. XXXII, 222—4.)

IV. A XVI. századi $\acute{e}$ (= $\bar{e} > \acute{e}$) története.

A köznyelvi $\acute{e}$, mint nyelvtörténeti bújáratunk megállapította, két különböző hangfejlődés egybeesése.

Az $\acute{e}$ -zö nyelvjárásokban s a köznyelvben az $\bar{e}$ r (~ *erek*) 'Ader' főnév hosszú $\bar{e}$ hangjából zártabbá válással a XVI. században $\acute{e}$ lett, az $\acute{e}$ r ige $\acute{e}$ -je azonban nem lett zártabbá, hanem megmaradt eredeti zártsági fokán. Ennek következtében az $\acute{e}$ r főnévnek zártabbá válással keletkezett $\acute{e}$ hangja egybeesett az $\acute{e}$ r igének változatlanul megőrződött $\acute{e}$ hangjával.

Nyelvjárásaink tekintélyes részében azonban a zártabbá válás mindkét hangban megtörtént, s az $\bar{e}$ -ből $\acute{e}$, a XVI. század előtti $\acute{e}$ -ből viszont az $\acute{i}$ -zö nyelvjárásokban $\acute{i}$ lett. Ez a hangváltozás középmagyar eredetű (Laziczius, A magyar nyelvjárások, 31). Azt az $\acute{e}$ hangot, mely azelőtti $\bar{e}$ hangból zártabbá válással a XVI. században keletkezett, Horger XVI. századbeli $\acute{e}$ -nek ($\bar{e}$ r > $\acute{e}$ r, $\bar{e}$ g > $\acute{e}$ g), azt az $\acute{e}$ hangot pedig, amelyikből zártabbá válással az $\acute{i}$ -zö nyelvjárásokban $\acute{i}$ hang lett ($\acute{n}$ ęz > $\acute{n}$ iz, $\acute{v}$ ęr > $\acute{v}$ ir), XVI. század előtti $\acute{e}$ -nek nevezte. (A magyar nyelvjárások, 54. l.)

A szamosháti nyelvjárásban ú. n. XVI. századi $\acute{e}$ (vagyis $\bar{e} > \acute{e}$) van a következő esetekben.

a) A hangzónyújtó tövek egytagú, csonka tőalakjában:
 Névszók: ég 'Himmel', jég, kéz, nyél, ér 'Ader', ész, fél 'Hälfte', hét, szél, tél, név, dér, réz, ré (revet), mész (meszel), lé (levet), té (tejet), hé(vél) (heves), légy (legyet), szén (szenet).
 Igék: fėj 'melken' (fejek), fén 'wetzen, schleifen' (de: fenkü 'Wetzstein'), kél (kelek), kén (kenem), lép 'bedecken' (lépi, lepte), lés (lesek, leskelőjűdik), mér 'schöpfen', mér 'wagen', nyél 'schlucken' (nyelem), nyér, széd, vér 'schlagen', vét 'säen', vész 'verloren gehen'.

b) Egyéb egytagú tövekben: bél (bélt, béles), kérd, él 'acies', ért 'verstehen', léc, pép, kés, mécs, sért, szék, tér 'fér' 'térty, Bécs, plé, slég 'ferde'.

c) Többtagú szavakban: cseléd, csésze, dézsa, egyéb, érez, gége, héjja, hóhér, idéllen, Jézus, kondér, kövér, lénung (< Lehnung), ösztövér, pecsét, Péter, préda, prédikációu, prépost, sintér, sügér, vezér, vitéz stb.

d) Tővégi helyzetben: 1. $\bar{e} > é$ van a hangzórövidítő tövekben: cin két (~ cinke), ekét, epét, estét, fėj szét, fenét (Melich, MNy. XVI, 121), gégét, hüjét, igét, pęcşenyét, tőükét, vesét; 2. a hangzónyújtó tövekben, melyek az előbbieknél analógiájára a megfelelő alakokban $\bar{e}$ -vel váltogatják eredeti tővégi e hangjukat: berekenyét, cserét, csészét, csipkét, dinnyét, fecskét, figét, gerebjét, gesztenyét, görbét, gyengét, Imrét, kejét, kecskét, kelepcét, köszmétét, leńcsét, medvét, megyét, mesét, misét, pincét, pėrnyét, szerencsét, terét, venyigére. (Vö. Gombocz, i. m. 30—31. Bihari, i. m. 34.)

e) Suffixumokban: a -ke, -cske kicsinyítő képzős szavakban: Ęrzsikét, kicsikét, büdöskét, szemecskét;

a -gél, -degél, -dögél gyakorító képzőkben: kerezsgéll, men degéll, üldögéll;

olykor a -nek ragban: nékem, néked, néki, nekünk, néktek, nekijek (és nekem, neked stb.); minék (és minék);

a -nél ragban: vejinél, menyinél, Imrénél;

a -vel ragban: véllem, vélled, vélle stb. (de: velem, veled stb.);

az -él személyragban: kértél, ettél; kértél, egyél, vegyél.

A fentiekől eltérő eredetű $\bar{e}$ hang van a következő esetekben:

a) Megőrződött a XVI. század előtti $\bar{e}$ ezekben: acél, babér, bājné, é (éhes), fér, igéz, cerna, érdemél, gyémánt, séta, tündér, kevéjkedik; a -né föltételes módjelben: szeretném, vinnétek; a -né főnévképzőben: Bugané, papné; vāróné, színészné (= színésznő); az -é lativusi ragban: felém, elébb, idebb, közzé, meggé (= mögé), vízzé.

b) Kettőshangzókából lett $\bar{e}$ ($\bar{a}i > \bar{e}$, $\bar{e}i > \bar{e}$); gané (-t), taré (-t), gürdē (-t; gurdaj-ból), paré, karé; kőrté, kasté, fōrté.

c) i -ből lett $\bar{e}$: trakté 'vendégfogadó' (vö. ném. Traktier), kovárté 'szállás' (vö. ném. Quartier), bōrbé (vö. ném. Barbier), junér (vö. ném. Furnier), kolompér, lémitáll (vö. lat. limitare),

lénia (vö. lat. *linea*); *atakéroz* (vö. ném. *attaqueieren*), *kalapérozik* (vö. ném. *galoppieren*), *forséroz* (vö. ném. *forcieren*), *masérozik* (vö. ném. *marschieren*), *sasérozik* (vö. ném. *schassieren*), *komendéroz* (vö. ném. *kommandieren*), továbbá: *reckéroz*, *kunéroz*, s ezek mintájára: *dombérozik* (= *dorbézol*).

V. A XVI. század előtti *é*-nek és fejleményének: a nagyon zárt *ě* hangnak története.

A nagyon zárt *ě* hang egyike a magyar népnyelv titokzatos hangjainak, pedig a magyar nyelvterületnek jó nagy részében él ez a hang vagy egyszerű hangként, vagy *i* mellékhangtól megelőzve, mint kettőshangzó.

A szamosháti nyelvjárásban s másutt is, ahol e hangot hallottam, mindenütt az ú. n. XVI. század előtti *é* hangnak a tovább fejlődése, folytatása. Ahol az *i*-ző nyelvjárások a XVI. század előtti *é*-t *i*-re változtatják, ott a szamosháti nyelvjárásban nagyon zárt *ě* hang van: *vér* > *vír* ~ a Szamosháton *věr*, *négy* > *nígy* ~ a Szamosháton *něgy*.

A magyar nyelvemlékekben és régi nyelvtaníróinknál a Bécsi-kódextől Beregszászi Pálíg végigkísérhető az *é* hangok kétféleségének jelölése, illetve megkülönböztetése.

A Bécsi- és Münchener-kódex a tudomány mai álláspontja szerint az *e* ~ *é*-féle hangoknak nyílt és zárt voltát különbözteti meg, tekintet nélkül rövid, vagy hosszú voltukra. (Vö. Techert, MNy. XXV, 185—7; Bihari, A magyar *é* hangok történetéhez, 14.)

A XVI. századbéli nyomtatványok *e* jelöléseinek hangértékével Budenz foglalkozott először. Ő állapította meg köznyelvi *é* hangunk kétféle: nyílt és zárt eredetét s azt, hogy néhány XVI. századi nyomtatványunk két külön betűvel jelöli a hosszú, nyílt *ě* és a hosszú, zárt *é* hangot. (Vö. Budenz, A' magyar nyelvben hajdan megvolt kétféle hosszú *e*. MNy. szet V, 389—401.) XVI. századi nyomtatványaink *e* jelöléseinek megfejtése körül nagy érdeme van Melich Jánosnak és Trócsányi Zoltánnak. Melich tisztázta az alul farokkal ellátott *ě* betű hangértékét is. Legrégibb latinnyelvű okleveleinkben a latin szavak *ae* betűjét jelölték vele, s erasmista íróink a nyomtatásban is meghonosították, mint a hosszú, nyílt *ě* hang jelét. (Vö. Melich, Az Orthographia Vngarica és a magyar helyesírás. Budapest, 1908.) Trócsányi Zoltán pedig átvizsgálta és hangtörténeti szempontból tanulmányozta a XVI. század összes nyomtatványainak *e*-féle hangjeleit. (A XVI. századbéli nyomtatványok *e*-jelölései. NyK. XXXVIII, 1—62. U. a., Régi magyar nyomtatványok nyelve. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. 10.)

Lazicius szerint a mai magyar nyelvjárások magánhangzó rendszere a középmagyarban alakult ki (A magyar nyelvjárások, 31). Horger az $\bar{e} > \acute{e}$ változás korát a XVI. századba, viszont az $\acute{e} > \acute{i}$ változását előbbre: a XIII—XV. század közötti időre teszi (A magyar nyelvjárások, 57).

Az $\acute{e}$ hangok kétféle ejtéséről a későbbi századokban is megemlékeznek egyes nyelvtudósaink.

A XVII. században Geleji Katona István más-más accentussal különbözteti meg az $\acute{e}$ hangokat pl. e szavakban: *ég* 'ardet', *ég* 'coelum'; *él* 'vivit', *él* 'acies'; *ér* 'valet' és *ér* 'vena' (NyF. XXX, 14). Nem mondja ugyan meg, hogy miben különbözik a két hang, de kétségtelen, hogy más hangot jelöl az $\acute{e}$, megint mást az $\acute{e}$. Ha elfogadjuk, hogy a XVI. században megtörtént az $\bar{e} > \acute{e}$, s még előbb az $\acute{e} > \acute{i}$ hangváltozás, akkor azt is föltehetjük, hogy az $\acute{e} > \acute{i}$ változással párhuzamos, nagy területen élő $\acute{e} > \acute{e}$ változás is ebben a korban, vagy legalább közel ez időtájban történt meg. Az $\acute{e}$ -zű nyelvjárásokban Geleji Katona $\acute{e}$ betűje, az $\acute{e}$ hangnak felel meg: *ég* 'ardet', *él* 'vivit', *fél* 'metuit', az $\acute{e}$ pedig a közismert ($\bar{e}$ -ből lett) $\acute{e}$ hangot jelöli: *ég* 'coelum', *él* 'acies', *ér* 'vena'.

Ugyancsak megemlékeznek e két hang különbözőségéről a Toldy-féle Corpus Grammaticorum 706. lapján Csepregi Turkovics Mihálynak tulajdonított, de Szily Kálmán bizonyítása szerint (MNY. XIV, 173) Mikolai Hegedűs Jánostól írt levél következő helye: „Az e betűnek szinte három hangzása vagyon, mint e szókból (*megérzés*, *megértés*, *megetérés*) kitetszik: Az első rövid e csak magán lehet, a másik hosszú $\acute{e}$ accentus gravissal, a harmadik vékony $\acute{e}$ acutussal különböztetnek meg.“ Tehát Geleji Katona accentusait fölcseréli. Mikolai Hegedűs példáit az $\acute{e}$ -zű nyelvjárásokban, tehát pl. a szamosháti nyelvjárásban így ejtenék: *megérzés*, *megértés*, *megetérés*, vagyis az e betűnek három hangzása szerint.

Igen érdekes a Debreceni Grammatika megállapítása az $\acute{e} > \acute{i}$ hangváltozásról: „Vagyon olyan Húzásos $\acute{e}$, ... a melyet néhol mint *ie*-t, néhol mint húzásos *i*-t szoktak kimondani, mint ezekben: *szép*, *vén*, *pénz*, *maradék*, *békesség*'s a t., melyeket illyen formánn is mondanak ki: *sziep*, *szíp*, *biekessieg*, *bikessig*'s a t.“ (145. l.) A Debreceni Grammatika először jelöli *ie* kettőshangzónak az $\acute{e} > \acute{i}$ változással párhuzamosan fejlett $\acute{e}$ -féle hangot. Pontosan megállapítja azt is, hogy e hang ott fordul elő, ahol az i -zű nyelvjárásban $\acute{e}$ -ből lett $\acute{i}$ hang van.

A kétféle eredetű $\acute{e}$ hangok történetére nézve nagyfontosságú e kor két másik jeles nyelvtudósának és kiváló nyelvi megfigyelőjének: Beregszászi Nagy Pálnak és Baróti Szabó Dávidnak vallomása.

Beregszászi Pál két munkájában: a Versuch einer magyarischen Sprachlehre (Erlangen, 1797) és Dissertatio Philologica de vocabulorum Derivatione ac Formatione in Lingua Magyarica

(Pest, 1815) című műveiben elejétől végig átviszi az összes magyar példákban a kétféle *é* hang pontos jelölését. Már legelső nagyobb nyelvészeti munkájában (Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen. Leipzig, 1796) utal az ilyen jelentéskülönböztető hangjelekre: *légy* 'sei du', *légy* 'Fliege', — *kék* 'blau', *kék* 'es wäre nöthig', — *el* 'weg', *él* 'lebt', *él* 'die Schneide', *szél* 'Rande', *szél* 'Wind' (82. l.) A Derivatio-ban az *é* és *é* közötti különbségről szólván, azt mondja, hogy egyszer *emeltebb* és *élesebb* (elatiior, acutior), máskor *alacsonyabb* és *tompább* (depressior, obtusior), hangzásúak (7. l.). (Vö. még Imre Sándor, Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Budapest, 1880.) Beregszászinak ez a jellemzése teljesen ráillik a nagyon zárt *ě* és a közönséges *é* hang közötti különbségre. A nagyon zárt *ě* valóban *emeltebb* és *élesebb* hang az *é*-nél.

Beregszászi a nagyon zárt *ě* és a nyiltabb *e* használatát kétségekívül anyanyelvjárásából: a beregmegei népnelyvből, szülőfalujának: Muzsalyinak a nyelvéből merítette. Ez a terület ma is azt a nagyon zárt *ě* hangot beszéli, amely a Szamosháton, Tiszaháton és Ugocsában él, s amelyet kétségekívül Beregszászi idejében is beszélt.

Beregszászival egy időtájban Baróti Szabó Dávid is említést tesz a kétféle hosszú *é*-ről „Ki nyertes az hangmérséklésben?“ (Kassa, 1787) című munkájában a 26. lapon: „...*e*' magánhangzót: *e*, négyféleképpenn-is ejti ki a' Magyar. Példa *ér* (vena), *ér* (tangit) *hegy*, *jegy*; *légy* (musca), *légy* (fias) *vesz* (accipit) *vesz* (perit)“. Ezeket szerinte az írásban is meg kellene különböztetni. Kétségtelen, hogy Szabó Dávid az *ér* (vena) és *ér* (tangit) (a Szamosháton: *ér* és *ěr*), *légy* (musca) és *légy* (fias) (a Szamosháton: *légy* és *lěgy*) szavakban a közönséges *é*-t akarta megkülönböztetni a számos nyelvjárásban élő nagyon zárt *ě*-től, vagyis attól az *é* hangtól, melyből az *i*-ző nyelvjárásokban *i* lesz. (Vö. Melich, MNy. XIV, 81.) Szabó Dávid ezt a megkülönböztető jelt végre meg is találja. A „Magyarság virági“ című szólásgyűjteményében (Komárom, 1803) alkalmasint Beregszászi példájára a kétféle *é* megkülönböztető jelölését az egész könyvben végigviszi, mégpedig a Beregszászi Versuch-jában és Derivatio-jában is használt betűkkel (*ě* = nagyon zárt *ě*, *é* = közönséges *é*, pl. *szükség*, *törvényszékre*. 11—12. l.). Mint láttuk, e két betűt Geleji Katona alkalmazta először a kétféle hang jelölésére.

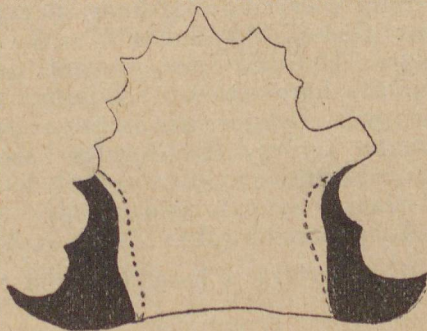
A nagyon zárt *ě* hang pontosabb leírását és meghatározását Halász Ignác adta először a veszprémmegyei Csetényről közölt népnelyvi szövegeivel kapcsolatban. Szerinte ez a hang „az *é* és *i* közt levő, de az *i*-hez közelebb eső hang“ (Nyr. XVII, 324). Halász ezt a hangot még *i* betűvel jelöli. Ilyen *é* és *i* közötti hangot talált a XVI. század előtti *é* helyén László Géza a zilahvidéki nyelvjárásban (Nyr. XXVII, 90), Nagy Sándor a váci nyelvjárásban (NyF. X, 10). A középső palóc terület a XVI. század előtti *ě*-t szintén megkülönbözteti, mégpedig a régibb

följegyzések szerint különböző kettőshangzókkal, leginkább *ie*-vel, vagy pedig *ē*-vel (MNy. XXXIV, 276—7).

Ezek a különféle, gyakran egymásnak ellentmondó jelölés módok rendkívül nehézé teszik az eligazodást a XVI. század előtti *é* fejleményei közt.

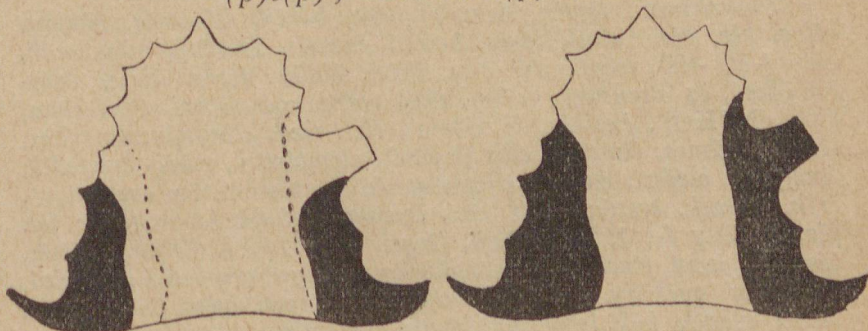
Tapasztalatból tudom pl., hogy az egész Szamosháton, Tiszaháton, Bereg vármegye déli részében fel Beregszászig (s talán feljebb is) meg Ugocsában ugyanaz a nagyon zárt *ē* hang él a XVI. század előtti *é* helyén. Ezt a hangot némelyek (mint Törös Béla A beregszászi nyelvjárás c. munkájában 10. l.) *ie* kettőshangzónak, mások (mint pl. Endrei Gerzson Nyr. XXXVIII, 285) *é*-nek (*tanét*) és *ije* hangsoportnak (*szijep* 'szép'), ismét mások (mint pl. Pályi Gyula Mátészalka és vidéke nyelvjárása című tanulmányában Nyr. XXVI, 496—7) *ē*-nek (*ēdes*, *szándēk*, *ajándēk*) hallották, illetőleg jelölték.

Ezt a hangot magam is jól ismerem és beszélem, mint anyanyelvjárásom: a szamosháti nyelvjárás hangját. Eleinte így határoztam meg: „az *é*-nél zártabb, az *i*-nél kissé nyiltabb hang” (Szamosháti szótár I, 19). 1936-ban szájpaddlásfölvételeket készítettem a *pép*, *ép* és *vív* szavak magánhangzójáról (NyK. L, 65—6).

1. ábra.

(p)é(p); ..... : az ē(p) határa.

2. ábra.

ē(p); ..... : a (v)í(v) határa.

3. ábra.

(v)í(v)

A szájpapláson maradt lenyomat összehasonlításából kiderült, hogy a kérdéses, nagyon zárt *ě* hang az *é*-nél kissé zártabb, az *i*-nél nyitabb hang, vagyis közelebb áll az *é*-hez, mint az *i*-hez (uo. 66).

Az *ě* jelölést Gombocz Zoltán tanácsolta nekem kolozsvári egyetemi tanár korában a nagyon zárt *ě* hang számára. Ez a jelölés nyomdatechnikai szempontból is nagyon alkalmasnak bizonyult.

Ez a nagyon zárt *ě* hang különösen a magyar nyelv szélső területein él. Megfigyelésem szerint megvan az egész Szamosháton, a Tiszaháton, Ugocsában, Beregben, Szabolcs megye északi részében Nyíregyházától fölfelé. Ugyanez az *ě* hang él a moldvai déli csángók nyelvében is, olykor *î* mellékhanggal, mint *îě* kettőshangzó (pl. *biěmenen*). Ez a nagyon zárt *ě* hang van meg az udvarhelymegyei Étéden és környékén. Kovács István tanítványom gömöri szülőfalujában: Óbáston s a szomszéd Egyházasháton, Tajtin és Vecseklőn észlelte e hang meglétét. Mindezen helyeken a XVI. század előtti *é* hang folytatása és fejleményeként él.

Balassa összeállítása szerint vagy mint nagyon zárt *ě*, vagy mint olyan kettőshangzó, melynek főhangja *é*, mellékhangja *î*, vagy mint *é* és *î* közötti hang megvan a következő nyelvjárásokban: Göcsej, Alsódunántúl, Alsószamos, Mátravidéke, Sajóvölgye, Hernádvidéke, nyugati székelység, csikgyergyói nyelvjárás, háromszéki nyelvjárás, moldvai csángó nyelvjárás (A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése, 113—4). Wichmann György megfigyelése szerint az északi csángó is megkülönbözteti a nyílt és zárt eredetű *é* hangot, s e megkülönböztetésben a nyugati székelységhez és a háromszéki nyelvjáráshoz áll legközelebb (MNY. XXXV, 85—6).

A szamosháti nyelvjárás *ě* hangjai eredet szerint a következők:

1. XVI. század előtti *é* > *ě*.

Szavakban: *ágyěk*, *árnyěk*, *běke*, *běkell*, *běkesség*, *běkjóy*, *bějog*, *běr*, *běrc*, *běrěl*, *běres*, *beszéd*, *beszěll*, *Bőkény*, *bugyborěk*, *csęp* (-*ěl*, -*ěs*), *csěpke*, *děl* (-*t*), *děllěl*, *děllőü*, *derěk*, *dicsěr*, *ėdes* (és *ėdes*), *ėg* 'brennen', *eděny*, *eběd*, *ėbred*, *egěssz*, *egěssěg*, *ėccaka*, *ėfél*, *ėk*, 'Keil', *ėkesség*, *ěl* 'leben', *ėlet*, *ėled*, *ėlőüimóuzsia*, *ėltes*, *ėlěnk*, *ėlělmes*, *ėlesztőü*, *elěg* (EtSz.), *elenyěszlik*, *ėměj*, *ėmejedik*, *ėmějgőüs*, *eměszt*, *ėnek*, *ėp*, *ėplěny*, *ėr* 'berühren', *ėr* 'erreichen', *ėrik*, *ėrkezik*, *ėrszěny*, *ėtěl*, *ėtel*, *ėvelőüdik*, *ėvěst*, *jazěk*, *fejěr*, *jěl*, *jěmlik*, *jěny* (-*es*), *jěreg*, *jěrfi*, *jěrgěl*, *jěrges*, *jěrj*, *jěszek*, *jěszkěl*, *jěszkes*, *forěnt*, *fősvěny*, *firěsz*, *gědeleg*, *gědělget*, *gěmberedik*, *gerězd*, *gombajěg*, *gyěkěny*, *gyěrtya*, *hangarěk*, *husvět*, *igěr*, *iměnt*, *itěll*, *itěllet*, *ivaděk*, *kěk*, *keměny*, *kěměny*, *kěnyěnn*, *kěnyelem*, *kěnyes*, *kěnyesőü*, *kěntelen*, *kěnyěr* és *kěnyěr*, *kěnyesztet*, *kěszeredik*,

készereg, kép, képel, képpes, kër, kërsekèll, kèrd (és kèrd), kèreddzik, kèrõüddzik, kèreg, kèrelem, kèrges, kèsik, kès-kètelen, kèsz, kèszit, kèszüll, kicsèny, kòmèny, kòmèmmag, könnyedènn, kørnyèk, kørnyèkez, kòszvèny, kukorèkol, kuporèkos, legèny, légy 'sei', lèhèl, lèhelet, lèhog, lèlegzik, lèk, lèkèl, lèlek, lép 'Milz', lép 'treten', lépés, lepèny, lèvõü, lét, marèk, megènt, megrèmuill, mègy, mèj (mèjhet) 'Biene', mèj 'tief', mellèk, mènes, mèr, mèrnek 'mèrnök', mèreg, mèrges, mèrfõüd, mèrsekèll, mészáros, mész, mindèg, mindètig, nègy, nègyes, nègyellõü, nèha, nèhány, nèhutt, nèm (= nèzzem), nèma, nèmek (= nèmelyik), nèmet, nèp, nèz, nè (= ni!), õürmèny és õrvèny, penyèsz, pèntek, pèz 'Geld', Pettyèn (falunév), pocsék (és pocsék), règenn, règi, remèrkedik (= rimánkodik), Rènes (düllónév), rèpa, rès 'Lücke, Bresche', rèsz 'Teil', rèszeg, -rèt (kètrèt), rèt 'Wiese', rètes, rètoja (= lètra), rè (rèvet), rèvèsz, sányavèsz (= csenevèsz), sèmèj (= szekèrfelhágó, Schemmel'), serèny (tätig), serèny 'Mähne', sètét, sòvèny, Szalavèny (düllónév), szanaszèt és szanaszèlt, szèdüll, szèdeleg, szegèny, szègyell, szègyen, szèjjèl, tojás szèkja 'Dotter', szèkjüvirág 'Kamillenblüte', szèl 'Rand', szèles, szemèrmes, szèna, szèp, szèrü, szomszèd, szuszèk, szürdèk, taitèk (és taitèk), tánygyèr, tèged 'dich', tègy, tèblából, tèl-tull, temèntelen, tèjereg (= ténfereg), tèp, tèpász, tenyèsz, termèszet, tészta, tesvèr, jòjtèt, tètèmény, tèved, tèveszt, tèvõü, tèvõüdik, toporzèkøl, tøkèlletesenn, tøkèlletlen, tørtènet, tørtvèny, türbèkøl, tüstèntet, vèg, vègez, vègy 'nimm', vèk (= lèk), vèkèl, vèkony, vèl, vèlletlèség, vèltve, vèlve, vèn, vendèg, vèr, vères, vèrcse, vèrtyog, vès, vèt, vètek, vèlkezik, vètèl, vidèk, zsejèp, zsejèpel, zsèmb.

Olyan $\acute{e} > \acute{e}$, melynek a köznyelvben í-zó változata él: árnyèka 'arnica', èny (= íny), èz, èzèk, èzèllen, èzèlitõü, èzibe, forènt, gyèk, irègy, kémèll, kèsèr, kèsèrtel, lèbucmadár (bíbic, líbuc), megènt, megèntelen, mezètelen, nè (= ni!), pørtalèka (= portorikó szivar), sèpog (csipog), sèli, sèlõüdik (= sýnyli, sýnylõdik), szèn (= szín, Schuppen), vèrad (= virrad), vèraszt (= virraszt).

Suffixumokban levõ $\acute{e} > \acute{e}$: -èk: játèk, jèstèk, èzèk, nyomtatèk, szakadèk, takarèk stb.;

-dèk: ajándèk, rèsedèk, szántszándèkkel stb.;

-èg: gombajèg, gömbèjèg;

-lèk: ázalèk, apróulèk, moslèk;

-ènk: èlènk, jèlènk;

-ès: bèllès, bõügès, gyüllès stb.;

-sèg: gyèrmeksèg, bõülcsecsèg stb.;

-mèny: keresmèny, sùtemèny;

-èsz (fõnévkèpzõ): kèrtèsz;

-èsz (igekèpzõ): egerèsz; gyèperèsz;

-ènt: tekèntèles;

-èt (és -it): burèt, igazèt, jordèt, simèt;

-èkèl: biszerèkèl, cseperèkel, jicsèrèkel;

- věst* : *ěvěst* ;
- ěr* (-ért) rag : *azěr*, *lúěr*, *jányáěr* ;
- ěk* (személyrag) : *věrtěk*, *něsztěk* ; *tessěk*, *egyěk*, *legyěk* ;
- ětek* (személyrag) : *věrtětek*, *kěrtětek*.

2. XVI. századi (*ē* >) *é* > *ě*.

Běka, *ěbred*, *ěbrenn*, *elěg*, *emlěk*, *emlěkszik*, *jěk* (kötőjűjék), *fűzěr* (és *fűzér*), *gěmberedik*, *gěp*, *gěpěl* (és *gép*, *gépěl* ; vö. *csęp*, *csěpěl*.) *gőüděny*, *gőřěny*, *keresztjěn*, *kětělkedik*, *kőkěny*, *něma*, *peslětěl*, *szévanóü*, *teměrdek*, *temjěn*, *tenyěr*, *věka*.

3. Ismeretlen eredetű *ě*.

Běrja, *ěrběj*, *Füstölěng*, *Gelěnyes*, *igěny*, *igělőü*, *kěrész* 'tisza-virág', *lějtměrez* 'nivellieren' (alkalmasint a *měr* 'messen' ige származéka), *liděrc* és *lüděrc*, *pucěr* és *pucér* 'meztelen', *tájěk*, *tápěszkodik*, *telěn* 'squalius dobula', *velěznek*.

4. *i*-ző alakok.

Firc, *fircěl*, *hírnyóü* (= hernyó), *bijjog*, *hizak* (= hézag), *kisztet* (= késztet, kényszerít), *tipász* (= tépász), *viděr* (= vödör).
Képzőben : *běkit*, *tanit*, *szorit*, *igazit* stb.

Csűry Bálint.

A középső palócság *e* hangjai.

Édes anyanyelvünk magánhangzói közül érdekes fejlődésen mentek keresztül az *e* hangok. Nyelvtudásaink közül sokan foglalkoztak a történetével, fejlődésével és rokonyelvi megfelelőivel. Az *e* hangokkal kapcsolatban felmerült összes kérdéseket még máig sem tudta tisztázni nyelvtudományunk. Eddig jobbnyra csak a holt anyag nyomán, a XVI. századbeli nyomtatványok alapján fejtegették az *e* hangok történetét, jelölésmódját, szerepét és helyét. Feltételezték ugyan, hogy ugyanezek a régi nyomtatványainkban többé-kevésbé pontosan megkülönböztetett *e* hangok megvannak a mai népnyelven is. De azt már nem kutatták, hogy hol és milyen területen. A mai népnyelvkutatás irányítói nagy odaadással dolgoznak *e* mulasztás helyrehozásán. E munkában én is az *e* hangok mai állapotát szeretném ismertetni úgy, ahogy azokat a középső palócság egynéhány községében használják. Iparkodtam lehetőleg összeszedni mindazokat a szavakat, amelyekben valamilyen *e* hang van. Az összegyűjtött szavakat aszerint csoportosítottam, hogy milyen *e* van bennük. Külön a nyílt *e*-vel, külön a zárt *ē*-vel, köznyelvi (*é*), XVI. század előtti (*ĕ*) és XVI. századbeli (*ē*) *é*-vel használatos szavakat. Így gyűjtöttem a ragokat és a képzőket is. Ebből a szempontból figyeltem a névszók teljes tövégi magánhangzójának minőségét és helyét. Az anyagban meglepő az a jelenség, hogy az *e* hangokat majdnem hajszányi pontossággal ma is úgy használják, ugyanazokban az esetekben, mint 300—600 évvel ezelőtt. A következő négy községből gyűjtöttem az anyagot: Egyházasbást, Tajti, Vecseklő (ma Nógrád megye), Óbást (ma Gömör; háború előtt más volt a közigazgatási beosztás). Körülbelül az északnyugati nyelvjárasterület közepén terülnek el ezek a falvak. Balassa József felosztása szerint, aki az északnyugati nyelvjárasterületet nyolc kisebb területre osztja, ezek a községek a középső palócság mátravidéki nyelvjárasterületébe esnek. Albert János szerint, aki még a gömöri nyelvjárásban is négy árnyalatot különböztet meg, a gortva-balogvölgyi nyelvjárasterületen fekszenek. Földrajzilag talán úgy határozzuk meg legpontosabban *e* falvak fekvését, ha azt mondjuk, hogy a Gortva-folyó felső folyása, illetve az első két-három beleömlő patakocska mellett terülnek

el. A nép maga *Medvesaljának* nevezi e kis területet, mert valóban a Salgótarjántól északkeletre eső Medves-hegység alatt van. Ez a négy község teljesen ugyanazt a nyelvjárást beszéli. Kissé furcsának tűnik fel, hogy éppen csak ez a négy község őrizte meg egyformán az *e* hangokat, holott sem nagyobb természetes határ, sem vallás, sem nyelv nem választja el a többi szomszédától (tisztá katolikusok, színmagyar vidék, csak Salgótarján és Fülel közelében vannak tót puszták, községek). Földrajzi fekvésükben kell keresnünk e konzerváló erőket. Kis patakok völgyeiben fekszenek. 400—700 lakosa van egyik-egyik falunak. Lakosai igénytelen földművesek, ma már szén- és kőbányai munkások is vannak. Vasútja, postája, országútja egyiknek sincs. Most készül országút kettőbe. Városoktól messze vannak. Salgótarján kb. 20 km.-nyire, Fülel 23, Losonc 44, Rimaszombat 55 km.-nyire van tőlük. Tehát az elszigeteltség, a magáraszorultság, a közös mostoha sors őriztette meg velük nagyapáink nyelvét. A legközelebbi szomszédközségek már vagy országút mentén, vagy vasút mellett fekszenek, mondhatjuk, kapuja valamelyik városnak (Almágy, Ajnácskő, Csoma, Fülekpüspöki, Béna, Ragyolc, Somoskő, Somoskőújfalú, Zagyva, Cered, Zabar stb.). Hogy mennyire elszigetelten éltek az itteni emberek, ma már el sem képzelhető. Mi nem győzzük csodálni például, hogy ma is él még egy idősebb bácsi, aki eddig is meg tudta állani, hogy nem lépte át községe határát, nem járt a második vagy harmadik szomszédfaluban.

A medvesalji nép nyelvét legjobban jellemzi a XVI. század előtti és a XVI. századbéli *e* használata. Meg is ismerik a medvesalji embert mindenütt a beszédéről. Eredeti, zamatos szavajárása elárulja, hogy hová való. 'Úgy beszél mind a medvesallyiak', v. 'olyan palócosan beszél mind a medvesallyiak', szokták megjegyezni, ha hallják valahol a vásárban vagy a katonaságnál beszélni. Nálunk viszont azt mondják az idegenre: '*Nem tudom, hová valósi lehetett, de nem olyam palócosam beszé, mjn mjnk.*'

Tehát a nép is tudja, hogy a régi *e* hangok palóc sajátságok. Egyáltalán nem szégyelli magát beszédéért. Néha szereti éreztetni, hogy ő több *e* hangot használ. A medveshidegkútiakat ('*a hidekkútyijakot'*) éppen azért szokták kigúnyolni, hogy csak egy hosszú *e*-t ismernek: a köznyelvit. Ha egy medvesalji aszszony összecsap egy hidegkútiival, azzal kezdi gúnyolni, hogy a beszédéből idéz egynéhány magashangú (főleg *e*-vel) szót és ezeket az *e*-t jól meghúzza. (Pl. *Édesányám, nézze má... , hoggy á nehéssz győjjön rá... , én is nésztem — a medvesalji palóc ezeket így ejti ki: *édésányám, nézzé má... , hoggy á nehéssz győjjön rá... , én is nésztem...*) Sajnos, a fiatalabbak már másképp gondolkoznak. Nekik nem kell a népviselet, a régi nyelv. Az ő szemükben ez a maradiság jele. Mások ma a viszonyok, mások az emberek.*

Az új idők, a technika szele eljutnak a legutolsó faluba is. A közlekedési lehetőségek, az új gondolkozásmód, a könnyebb megélhetési vágya, nem utolsó sorban a kíváncsiság is kényszeríti az embereket elhagyni a falut, megismerni a környezetet. Még a leányokhoz is a távolabb eső falukba járnak ma a legények. A városi piacokat is gyakrabban felkeresik az emberek. A munkalehetőség, a sok járás-kelés, benősülés, a felaprózott családok közelebb hozzák egymáshoz az embereket, velük a nyelvet és a nyelvjárási árnyalatokat is. A többség győz, az újdonság hódít. Így tűnnek el a régi nyelvi sajátosságok egy másik nyelvjárásnak, illetve ugyanazon nyelvjárás másik árnyalatának hatása alatt. Ma például a fiatalabb nemzedék majdnem mindig így ejti a következő szavakat: *szék, kés, cél, gép* stb., míg az idősebbek csak *szēk-et, kēs-t, gép-et, cēl-t* mondanak.

Ha a medvesalji ember nem 'magafajtájúval' (más, magasabb társadalmi osztályba tartozóval) társalog, igyekszik urasan beszélni. Alkalmazkodik, ahogy tud; igaz, hogy csak a beszéd kezdetén tudja ezt úgyahogy megvalósítani, mert később a beszéd tárgya, az indulatosság, a hevesség, az idő egészen háttérbe szorítja benne azt a gondolatot és tudatot, hogy idegennel beszél, és az másképp beszél, mint ő.

A medvesalji ember ma a következő *e* hangokat használja: megvan a köznyelvi alsó nyelvvállású rövid, nyílt *e*, pl. *nehéz, meszes, tetejű* (tető), *nedves, kerek*. Ennek van egy zárt, jelentés-tanilag is megkülönböztetett párja, pl. *hēgy, mēgy, kell, szēd, lēs*. Használja a köznyelvi középső nyelvvállású hosszú zárt *ē-t*, pl. *ácél, gyémánt, tréfa, prém, ábécé, fillér, kávé*. E mellett van még egy zártabb, igen elterjedt hosszú *é* hang, ú. n. XVI. század előtti *ē*, jele = *ē*. Példák: *bēr, vēr, kēr, mēr, nēr, fē* 'fél' (ige), *igēr, nēgy* stb. Ezekon kívül van még egy hosszú nyílt *ē*, nagyobbbrészt finnugor eredetű szavakban, jele = *ē*. Ilyet ejtenek a *név, réz, szén, tél, fél* (dimidium), *lé* ~ *leves, ég* (fn.), *hét* (7 nap), *jég* szavainkban.

Ezek a hangok fonémek. Önállóságuknál fogva mindegyiküknek fontos jelentéstani szerepük van. Ép ez értelem-meghatározó tulajdonságuk tartja fenn őket. A medvesalji embernek nem mindegy, hogy *kēl(l)-t* v. *kel-t*, *vēs-z-t* v. *vesz-t*, *szē-t* v. *szē-t*, *lēgy-et* v. *lēgy-et*, *melegēn-t* v. *melegen-t*, *kerestēk-et* v. *kerestek-et* ejt. Az *e* hangzásából tudja meg a szó értelmét. Ezért ragaszkodik a megőrzéséhez is. A jelentés mindig a régi hanghoz van közelebb. *É-t* hallhat ugyan *ē* és *ē* helyett, ugyanígy *e-t* *ē* helyett, ezt megérti minden nagyobb zavar nélkül, de nagyon sérti a fülét, ha valaki *ē* helyett *e-t*, *é* helyett *ē-t* ejt. Ez már a fogalmak felelősségével, összekeverésével jár.

Lássuk most bővebben az *e* hangok értelemmeghatározó szerepét:

1. *e*: *ē*. Példák: *ne* 'nesze' ~ *nē* (tagadó szócska); *ennyi*

'so viel' ~ *enni* 'essen'; *vesz* 'verloren gehen' ~ *vész* 'kaufen'; *sereg* 'Heer' ~ *sereg* 'sürög-forog'; *melegen*: módhatározó ~ *melegén*: helyhatározó.

2. *ē*: *ē*. Példák: *él* 'leben' ~ *el* 'Schneide'; *ég* (ige) ~ *ég* (főnév); *szé* 'Rand' ~ *szē* 'Wind'; *szék* 'Dotter', *szék* 'Stuhl'; *léggy* 'sei' ~ *léggy* 'Fliege'.

3. *é*: *é*. Példák: *mégé* 'mögé' ~ *mégē* 'megél'; *kovácsé* (= a kovács birtoka) ~ *kovácsē* (= kovácsért).

4. *é*: *ē*. Példák: *hé* (megszólító, figyelmeztető szócska): *hē* (kérdő szócska).

Ezek a rövid példák is eléggé bizonyítják, hogy az *e*, *ē*, *é*, *ē*, *ē* hangok mindegyike teljesen önálló hang, mindegyiknek más a szerepe, helyzete, története. Nem változatai egymásnak, a hangképhez jelentés fűződik. Ezek a hangok teszik a palóc népnyelv magánhangzórendszerét gazdagabbá, zeneibbé. Világos, hogy kifejezőképessége is nagyobb és erőteljesebb, mint a köznyelvé.

I. A nyílt, rövid *e*.

Nézzük már most részletesebben, mikor használják a nyílt, rövid *e* hangot. Először felsorolom a szavakat, utánuk a suffixumokat, amelyekben *e* van, végül a teljes tő (magánhangzóra végződő) használatát említem meg.

1. Szavakban: *be-*, *becslés* (de *böcsbe tárt*), *bekecs*, *Belgium*, *Belgrád*, *bellyebb*, *belsőü*, *beltelek*, *benzín*, *berék*, *Berlín*, *beszéd*, *beteg*, *betőü* (betű), *billentyű*, *bölcsesség*, *brekég*, *breviárium*, *centi*, *ceremóniája*, *cövek*, *cseléd*, *cselekedet*, *csere*, *cseribogár*, *Cseved* (hn.), *csevég*, *csēte-páté*, *csérgetyű*, *de*, *décembēr*, *kisdéd*, *keregdéd*, *delej*, *delel*, *dérmed*, *dicseszik*, *e*, *ez*, *eb*, *ebéd*, *ecēt*, *edény*, *Eger*, *eger*, *egéssz*, *egrēs*, *égyenēs*, *égyenget*, *égyenként*, *égyellőü* (egyenlő), *égyesít*, *égyesület*, *ejt*, *előfánt*, *elé-*, *élelēm*, *élet*, *elévátor*, *ellen*, *ellyik* (ellik), *elnök*, *előü* (fn.), *előü-*, *elsőü*, (elseji), *éltes*, *elv*, *embēr*, *eme*, *emel*, *említ*, *emlék*, *enged*, *engesztel*, *enyhe*, *enyv*, *epē*, *eped*, *epēr*, *Epērjes*, *erdőü-erdeji*, *Erdé(ly)*, *ērdes*, *ered*, *ereklye*, *eresz*, *erjed*, *erkély*, *erkölcs*, *ereji*, *erőü*, *erre*, *ērsek*, *Ērsekújvár*, *erszény*, *értelēm*, *értésít*, *esdekél*, *esedékēs*, *esernyőü*, *eset*, *esellen*, *esik*, *esket*, *eskü*, *essőü*, *eszköz*, *eszrevész* (*ész* ~ *eszl*), *evez*, *evickél*, *ezēr*, *ezred*, *ezüst*, *jēdel*, *jegyver*, *fejír*, *fecskendőü*, *fej* (fn.), *fej* (ige), *fő* ~ *feji* (káposztafő, ágyfő — a káposzta feji), *fejedelēm*, *fejletlen*, *fej-lőüggik*, *fejszē*, *fejť*, *feketē*, *feled*, *Feled*, *felejt*, *felel*, *feleség*, *felesél*, *felez*, *fen*, *fenek*, *fenyéget*, *fenyű*, *fenyves*, *ferde*, *Feri*, *Ferenc*, *feslyik*, *fest*, *feszéget*, *figgel*, *fizet*, *jilemile*, *jülled*, *jürdet* (jirdet is) 'füröszt', *fűzet*, *Gef*, *gerebény*, *gerely*, *gerinc*, *gerjed*, *görnyed*, *gyeplőü*, *gyerék*, *hebég*, *heggeszt*, *hely*, *helyes*, *helyett*, *hempērég*, *hemzség*, *hencég*, *hengēr*, *hentēs*, *herceg*, *hetfő*, *hetven*, *heves*,

hevenyibe, hever, hideg, hihetetlen, hirdel, hitel, ideg, ideg^{en}, igyekszik, ijed, ijeszt, illedelmes, illeszt, illet, inycselk^{egyik}, innen, Isten, jeg^{enyef}, jegy, jel, jel^{en}, jel^{ent}, jel^{es}, jel^{ez}, jel^{ol}, jelsz^o, jel^{veny}, kecske, kedd, kedv, k^{egyel}m, keh^{ely}, kel, kelk^{aposzta}, keleb 'kebel', kel^{enygye}, kelepce, kelet, keletyⁱ (pl. valaminek a divatja, ideje), kem^{eny}, ken, kend, kend^{er}, kend^o, kenygyel, ken^oics, k^{enyjel}m, kerek 'ker^ek', kerek, kerep^{el}, keres, keret, kerget, ker^{ing}, kerit, kert, ker^{ul}, kesely, keser^{eg}, kesk^{eny}, keszty^u, kett^o (k^{el}, k^{el}fel^e = kett^e), ketr^{ec}, kev^e(ly), kever, keves, kezd, kezel, kieszel, kilenc, k^{oles}, k^{oponyeg}, k^{otel}, k^{oteles}, k^{ozel}, k^{ozepi} (k^{ozep}, k^{ozeps}^o v. k^{ozeps}^o), lebszel, lecke, legel, leg^{eny}, legyez, lehel, lenygyel, lep, lep^{ed}^o, lep^{eny}, les, lev^o^g^o, medd^o, medv^e, mek^{eg}, meleg, melly, mellett, mer, mered, mered^{ek}, mereszt, m^{eret}, merev, merit, mer^o 'csupa, tiszta', mes^e, messz^e, mest^{er}, mesz^{telen}, mecc 'm^{esz}', mez^{it}l^{ab}, mez^o-mezeji, mi-helyt, m^{uv}elt, nedves, n^{efele}ics, nehéz, nehesz^tel, n^{em}, n^{em}zet, nevel, nevel, nevez, novemb^{er}, nyek^{eg}, nyekken, nyel (fn.), nyel (ige), nyelv, nyer, nyer^{eg}, nyergel, nyerit, nyess 'nyers', nyes (ige), nyest, o^{tel}, o^{les} ~ o^l, o^{reg}, o^{zveg}y, pec^{ek}, pegyig, peⁱ, penisz, p^{er}met^{ez}, peron, pele, p^{etr}zsely^m, pihen, p^{uffes}k^{egyik} 'p^{offes}kedik', reb^{eg}, rebez^{get}, recept, reg^{eny}, r^{eggel}, rekest, rekeszt 'rekesz', rekeszt (ige), rend, rend^{ez}, r^{enget}^{eg}, reped, rep^u(l), reszel, r^{eteg}, r^{et}ek, seb, seg^{ed}, segit, sejt (fn.), sejt (ige), sekr^{esty}e, Selym^{eb}anya, sely^m, selyp^{it}, sereg, sereg^e(ly), s^{erpeny}u, siker, siket, srapnel (v. sr^{ap}n^{el}), s^{ullyed}, s^{upped}, s^{urget}, s^{ueg}, szeg (ruh^{at}, koscit), szeg^ogyik, szek^{er}, szeleburgyi, szelel, szel^{ence}, szelep, szelet, szelid, szell^o, szem^{el}, szenny, szent (sz^{ent} is), szep^e, Szepes, szepesi, szer^{encse}, szerep, szeret, szerkeszt, szesz, szesz^{elyes}, sz^onyeg, sz^ovet, sz^ovetk^{ez}et, sz^{ulet}es, sz^{unet}, sz^{uret}, te (csak megsz^olit^{ask}ent, m^{ask}ep t^e), t^{etem}, t^{eh}er, teker, teket^ogri^a, tekint, tekint^{ely}, tekn^o, telyi 'tele', telek, telet (t^e 't^{el} ~ telet), telep, tellyes 'tel^{es}', telyik 'telik', temet, teng^{ely}, teng^{er}, teper, tepst, tereb^{ely}es, teriget, ter^m (fn.), ter^m (ige), ter^{em}t, terep, terh^{el}, terit, terjed, term^{esz}et, tesp^{ed}, test, test^{er}, tef^o ~ teleji, teccik 'tetszik', tety^u, tety^{es} 'tet^u, tetves', tized, t^omeg, t^opreng, t^{ored}elmes, t^{orek}, t^{unt}et, t^{urel}m, ^{un}nap, ^{ureg}, ^{ueg}, ^{uzem}, ^{uzlet}, vel^o, vend^{eg}, ver, vergyik 'vedlik', vereb, vers, vessz^o, zseb, zsin^{eg}.

2. Suffixumokban: A -nek (-nak) ragban, pl. ^{okor}-nek, eger-n^{ek}, emb^{er}-n^{ek}, ^{ueg}-n^{ek}, t^e-n^{ek} stb. Att^{am} az ^{okor}nek, maj^x kin^{esz}hec k^{es}o^{bb}.

A -re (-ra) ragban: erd^o-re, h^{eg}y-re, meleg-re, ver^{es}-re, t^{eh}er-re, k^{es}-re. ^{Ugy} ossz^{ev}esz^tek, h^{oly} k^{es}re m^{ent}ek. Ha ki^{er}o^{unk} a h^{eg}yre, pihen^ounk ^{egy} j^ol.

A -vel (-val) ragban: ^{etel}-vel szeker-vel, g^{yer}ek-vel, t^{ej}-vel, k^{end}o^{vel}, ^{fej}sz^e-vel, g^yuk^{er}-vel. K^{ozs} ^{he} melek k^{end}o^{vel} a ^{fej}ed, n^{aty} (v. n^{asz}) sz^e f^{uj}. A g^{yer}ekvel v^out^{am} az orvosn^a, az^e n^{em} tan^{at}a o^lhon.

A *-be* (*-bá*) ragban : *ker-be, fűzs-be, terv-be, víz-be, évéssi-be, étellyi-be, ijeccségi-be*. *As sē tuttá, mi csinállyék ijeccségibe. Vízbe fút á tyúkjá, asz koppásztyá* (melleszti).

Az *-el* (*-ál*) képzőben : *vitel, étel*. *Öreg máj ō, az étel sē esik jój neki*.

Az *-et* (*-át*) képzőben : *szérkezet, bēllet, cselekedet, emelet, szövetkēzet, rendēlet, helyzet, mēnet, eset* stb. *Vóút rá eset, hogy ruhát sēhocs csē tuttá kápnji*.

A *-ven* (*-vân*) végzet : *helven, ötven, kilencven, negyven* stb. *Ápám születētt kilencvembe, anyám mēk kilencvennēgybe*.

A *-ve* (*-vá*) igenévi képző : *elvéte, fekve, sülve, jēve 'félve', fēltēve, sījēte*. *Mēg is láccik rajtá, hoty sietve csinátád. Nem tuggyáí á, hogy mií á jój, sülve sē szeretyij á húst*.

A *-(e)llen*, [*-(á)llán*] képzőben : *engedelmetlen, éretlen, rendellen, ézellen, fenekellen*.

A *-leg* (*-lág*) képzőben : *színleg, végleg*. *Ággyig* (v. *ággyít*) *készēlt, hogy oszít végleg elmēnt*.

A jelenidejű tárgyatlan ragozás többes 3. személyragjában : *észnek, vernek, ételnek, festēnek, sūtnek, szöknek, mēnnnek* stb.

A multidejű tárgyas és tárgyatlan ragozás egyes 1., 2. személyragja előtt, pl. *tēttem, lēttem, vēttem, csēngettem, ērészed, viseltēd, végeszed, fented; vittel, keftēl, meszeltel, terhēltel, kēkēltel, veszekēttel* alakok helyett gyakrabban használják a *vittē, keftē, meszeltē, terhēltē, kēkēltē* alakokat.

A multidejű tárgyatlan ragozás többes 2., 3. személyében : *kerestetēk, törvéñkēsztetēk, vertetēk, intēttetēk, gyerēkeskēttetēk, átlēptēk, átvēttek, nēsztek, kērdēsztek, kērésztēltek* stb.

Teljestő végén : a *-bb* középfokjel előtt : *keskenyebb, ēdēsebb, kissebb, fēnyesebb, fēllyebb, vízesebb, ēlesebb*.

Az *-s* képző előtt a) a *v*-tövű főneveknél, pl. *köves, töves, heves, fenyves, tetyves; fűves*; b) a hangzónyújtó főneveknél : *kezes, jeges, szeles, meszes, neves, kényēres, deres, csērēpes; vízes, tűzes, tizes* (tízegyk); (vö. *kēz, jēg, szē, mēsz, nēv, kēnyēr, dēr, csērēp; víz, tűz, tiz*); c) *tehen, level, fēdel* típusú főneveknél : *leveles, fēdeles, köteles, fenekes, szekeres, köteles 'kötélesináló'; d) fōjüdes; files, öles, üres; de híres, lisztēs* (az *i, ō, ü* hangú szavak nagyobb része); e) a hangvesztő és hangtoldó névszóknál, kivéve az *-r, -k*-ra végződőeket, pl. *szerelmes, türelmes, kényelmes, fērges, mérges, nyerges, selymes, veszēdelmes, illedelmes, gyötrelmes*. *Á nyerges lovát nem adnáí ō sēmmijē. Rossz időű járt á gyümōjcsre is, min fērges*; f) hosszú mássalhangzó után, pl. *tōjüggyes 'tölgyes', mellyes, szennyes, tellyes 'teljes', ēggyes, egēszes, mēggyes, könnyes*; g) a *-ven* végű számneveknél, pl. *kilencvenes, helvenes, ötvenes, negyvenes*.

3. A *-t* tárgyrag előtt — egyesszámban — csak a fentemlített *-s* képző eseteiben, tehát : *követ, fūvet, kezēt, telet, leret, meszet; fūzet, vízet; cserēpet, kēnyēret; tehenet, kötelet*,

feneket, levelet; főüdet, öüzet, örömet; többszámiban mindig zárt e van; l. az ê hangot.

4. A -k többszám jele előtt ugyanezekben az esetekben; tehát: *vízesebbek, fenyésebbek, fűvesek, tetyvesek, kövesek, vízesek, jegesek; kövek, szelek, kezek; gyükerék, szekerek; főüdek, ölek; férgek, nyergek; mellyek, egészek stb.*

5. Az -m, -d személyragok előtt, pl.: *telem, köved, filem, tehenem.*

Egyesszámiban csak a fentnevezett típusoknál van nyílt tövégi magánhangzó. A többi főnév a zárt tövégi magánhangzót tartotta meg, tehát: *mestérém, métérém, kedvesém, gyereked; lásd részletesebben az ê hangnál.*

Többszámiban azonban kivétel nélkül a nyílt tövégi teljes töv marad meg (a tövekre való tekintet nélkül), pl.: *kezejüm, kövejüm, csérepéjüm, főüggyejüm, levelejüm; embérejüm, terhejüm, kelyhejüm, védrejüm, szerelmejüm, üvegejüm, székejüm.*

6. A -d sorszámnévképző előtt: *heted, negyed, ketted, kilenced, tízed.*

7. Az -l denominális igeképző előtt: *telel, delel, kezel, tüzel.*

8. A -z denom. igeképző előtt: *jelez, legyez, nevez.*

9. Az *idő ~ ideje* típusú főnevek 3. személyragos alakjaiban: *szülő ~ szülei.*

10. A *tető ~ teteje* típusú névszók 3. személyragos alakjaiban: *mezőü ~ mezeji, tündöü ~ tüdeji, erdőü ~ erdeji, belsőü ~ belseji, erőü ~ ereji.*

De a köznyelvvvel megegyezően a véghang megmarad, pl.: *séprőü ~ séprőüji; szóüllőüji (szöülleji is), teknőüji, üszőü ~ üszőüji, böücsőü ~ böücsőüji; temelőü ~ temelőüji, szeretőü ~ szeretőüji, mint ollóü ~ ollóüjü, kossóü ~ kossóüjü, bimbóü ~ bimbóüjü stb.*

Nem mindegyik névszót lehet a felsorolt és ismert névszói csoportok szerint elbírálni. Van még egy egész sereg változatlan tövű névszó, amelyről nem tudjuk megállapítani, hogy miért van nyílt v. zárt tövégi magánhangzója. Itt felsorolom még azokat, amelyeknek teljestövégi magánhangzójuk nyílt. (A zárt ê-re végződő változatlan tövű névszókat lásd az ê-nél.)

Ezek a következők: *rét, -et, -es; szem, -et, -es, sötét, -es; vön, -ek, -es; férj, -ek, -es; siker, -ek, -es; fejtr, -ek, -es; kép, -et, -es; nép, -et, -es; szép, -et; élénk, -et; kék, -et, -es; véték, -lket, -lkes; telek, -lket, -lkes (de Telek, Teleket — határnév); fészék, -szket, -szkes; év, -et, -es; terv, -et, -es; nyelv, -et, -es; hideg, -et, -es; részeg, -et, -es; meleg, -et, -es; sereg, -et; édes, -et, -es; ékés, -et; egyenés, -et, -en; rész, -ek, -es; mély, -et, -en; hely, -et; önként, -es; kövör, -es, -et; téggy, -et, -ek; kevé(ly), -lyet; szé, -lek; méz, -et, -es.*

II. A zárt, rövid *ë*.

Nem olyan elterjedt hang egészen, mint az *e*. Használatára igen kényesek. A medvesalji ember annyira megszokta a kiejtését, hogy tudatosan is csak nehezen tudja az *e*-vel felcserélni. Képzése: a szájnnyílás kisebb mint az *e* képzésekor. A nyelv is magasabban helyezkedik el, mint a nyílt *e*-nél. Tehát középső nyelvállású. A nyelvizmok feszültebbek, a nyelv háta kissé kidomborodik, a hegye nagyon mérsékelten előbbre nyúlik.

Előfordul eredeti szavakban, jövevényszavakban egyaránt.

S z a v a k b a n : *afféktá, Albërt, alpës, amëllyik, Amëriká, ádvënt, árëndá, baktër, bëggy, Bërnát, bëtyár, bëzzëg, bizsërëg, bëngëz, Bësztlërcebányá, Brëznóubányá, cémënt, cëruzá, cilindër, címër, cinëge, citërá, csëcs, csëmpësz, csënd (csëndőür), csëng, csëngelyü (persely), csëpëg, csëpp, csërjá, csërëp (csërëpet), csërësnye, csicsërëg, csëtërték (gyakrabban csütörtök), csiripël, Dëbrëcën, dëcembër, dëci, dëbla, dëká, dëmárcákijóús, dërëk, ecët, egrës, ëggy, ëggenës, ëggyesít, ëgyetem, ëggyetërt, ëggyezik, ekë, elëfánt, ëlëg, elëvátor, embër, imëlyëg, emlëget, ënnyi (ëszik), epër, Epërjes, ërëz, ëspërës, ësënciá, eszëveszëlt, ëzstërgá, ëvángëlikus, ëvángëlium, ezër, jëbruár (v. jëbruvár, jrëccsen, jëcsëg, jëdöü, jëdëz, jëgyelëm, jëtyház, jël (hsz. igekötö), jëlëbárát, jëlesël, jëlesleg, jëlëtt, jëlyhöü, jëllyebëz, jëlsöü, jënyëget, jërëg, jëszëget, jëtrëng, jëszër, gënyy, gërëndá, gërëzd, gësztyënye, Gësztlëte, gyënge és gënge, gyërëk, gyërtýá, Gyëlvá, hëccël, hëgy hempërëg, hemzsëg, hëncëg, hëngër, hërnýóü, hërvád, hëss (tyúk), hëtyke, hirës, hirësztel, hitvës, hízelëg v. hízelëg, idegën, igën, igényël, ikër, ingygyën, intërnátus, jëzsuitá, këgyelëm, kehëly, këll, këllyeni, këlletlen, këllöü, kendër, kënyër (kënyëret), kënyëz, këszër, kërszi, këtyëg, klozët, korëlä, komënciájóü, konzërv, kortës, körtë, követël, kufër, lë-, lëgëndá, lëkvár, lëlkët (lëlkët), lëncse, levëgöü, lepëdöü, lëssz (lënyyi), mágnës, maltër, mëggyig, mëdënce, mëdër, medvë, mëg, mëggy, mëgy, mëny, mënyi (v. minyi = mennyi), mënt (szabad), mër, mërre, mëzsgye, messzë, mestër, mëtër, në, nëjëlëcs, nëgër, nëgyed, nikkël, notësz, novembër, októübër, összë-, pecëk, pëcsënye, pëcsët, pëdál, pëdër, pëhëly, pëlyvá, pëndël (pendely), pëndít, pëng, pënge, pënye, pëpëcsël, për, përc, përcënt, përc, përëg, përëm, përgámën, përgetyü, përmelëz, përnye, përpálvár, përsëly, përszë, përszël, pëtrënce, pëtrëzselyëm, pëtróülium, pëzsëg, pëzsgöü, pihëg, pizsëg, plëtyká, porcellán, protëstáns, rebëg, rëccsen, rëcsëg, rëformátus, rëggel, rëklám, remëte, rëngelëg, rëst, rëszket, retëk, rëttëg, rëvolvër, rëzëdá, rëzëg, rubël, së, sëhogy, sëbáj, sebës, sekrëstye, selyëm, sënki, sëpër, sërëny, sërël, sërpenyü, sëtël, spënöüt, szëcská, szëd, szëkrëny, szelënce, szëm (Auge, Korn), szëmel, szëmöücsöüjk (szëmölcs), szënátor, szënt (szent is), szëved, szëpëg, szër, szërb, szërdá, szërëcsëny, szërëncse, szërël, szërëny,*

Szērēny, szērēz, szērīnt, szērkeszt, szērvez, szövelkēzet, tē, tehēr, tēlēfon, tēplom, tēng, tēngēly, tēngēr, tēnnap (tegnap), tēs, tētem, tētet (színlel), vālcēr, vēdēr, vēgyít, versēny, vipērā, zēllēr, zsēllēr, zszindēly.

Suffixumokban: -hē (-hoz, -höz): ehē 'ehhez', embēr-hē, kēnyēr-hē, vīsz-hē, ekē-hē, Istē-hē stb.;

-(e)lēm: ēlelēm, szerelēm, kēnyelēm, kēgyelēm, tūzelēm, kereskēdelēm;

-szēr 'szer' (-szor): ēccēr 'egyszer', kilencēr, tísszēr;

-ēg (-og): bicēg, bizsērēg, brekēg, csēpēg, csevēg, csicsērēg, szēdēlēg;

-(k)ēzik [- (k)ozik]: esedēzik, dōlledēzik, emlékēzik, építkezik, ērkēzik, gyūlekēzik;

-kēgyik (-kodik) képző előtt: emelkēgyik, engedelmeskēgyik, epekēgyik, ereszkēgyik, fōsvērēkēgyik;

-l denom. igeképző előtt: tērgypēl, szerepēl, ebēdēl, pērēl, ēnekēl, ünnepēl, de vīzel, meszel, tūzel, kōvel;

-z denom. igeképző előtt: sebēz, hēgyēz, de vēgez, szōgez, kōvez;

-(ē)lēg, (-log, -lōg) gyak. képző előtt: szēdēlēg;

-(ē)rēg, (-rog, rōg) gyak. képző előtt: csēpērēg;

-dēkēl (-dokol, -dōkōl) gyak. képző előtt: nyeldēkēl, ēzsdekēl (v. ezsdekēl);

-z gyak. képző előtt: ērēz;

jelentéjű tárgyas és tárgyatlan ragozás egyes 1. és 2. személyében, pl. vīszēk, -ēm, vīszēl, vīszēd, nēzēk, -ēm, nēzēl, nēzēd, fētēk 'féltek valakit', fētēm, kērēd stb.;

tárgyas és tárgyatlan ragozás többes 2. személyragjában: ēsztēk, ēszítēk, neveltēk, nevelytītēk, keltēk, kōtyūtītēk, vettēk, vetytītēk, keritētēk, kerityītēk; nēsztētēk, nēsztētētēk, vittētēk, vittētētēk, kērnētēk, vinnētēk, vigyētēk, vigyētētēk;

multidejű tárgyas ragozás egyes 3. személyében: ēttē, nyertē, nyeltē, vettē, üttē, fūrēszēllētē stb.

Teljes tō végén: Az -n hely-, idő- és módhatározó rag előtt főnevekben, pl.: edēnyēn, helyēn, jegyēn, fejēn, tēlēn, szēnēn, vīzēn, rētēn, kēnyērēn stb. Úty fejēn üttē, hogy elszēdēt. A tēlēn mūt kēt esztēndēji, hogy elhālt āz urām. Mellékneveknél csak az -n hely- és időhatározó rag előtt van zárt tōvégi magánhangzó. Pl.: A melegēn vōūt ez ā kendēr egēs nap, mēs sē törīk jōy. A hidegēn vōūt ā leves, mégis mērromlott. Hol hāttād (hagyta) ā kést? ā nāgy āsztalōn, vāgy ā kicsīnyēn? A kicsīnyēn lāttām ēty fēlōurāval ezelőütt.

A -k többesszám jele előtt a) a hangtoldó és hangvesztő tōvű főnevekben, pl.: eprēk, retkēk, szēdrēk, peckēk, lelkēk, vēdrēk (csak az -r, -k végűek); b) a pēhēly — pēlyhēt — pēlyhēk, tehēr — terhēt — terhēk, kehēly — kelyhēt — kelyhēk típusú főnevekben; c) a többi főnevekben, kivéve a nyílt e-vel használatos tōveket, pl.: emberēk, vetēsēk, edēnyēk,

gyerékek, legények, érdekek, ékek, fékek, méterek, pékek. De vizek, főüdek, kövek, jegek, tehenek, mellyek, meggyek, szerelmek; hgyek;

A változatlan tövű névszók közül a következőknek van teljestövégi zárt magánhangzójuk: *csend*, -ét, -és; *pér*, -ék, -és; *pérc*, -ét, -és; *fűszer*, -ék, -és; *bér*, -és; *kényes*, *péz*, -ék, -és; *részvény*, -ék, -és; *egésség*, -ét, -és; *fillér*, -ék, -és; *méter*, -ék, -és; *mestér*, -ék, -és; *negyed*, -ét, -és; *pécsét*, -ét, -és; *pëndél*, -ék, -és; *gyerék*, -ét, -és; *szémet*, -ét, -és; *tenyély*, -ék, -és; *zsindély*, -ék, -és; *ē 'él'* (fn.), *ēl-és*; *kés*, -ék, -és; *cseléd*, -ét, -ék; *tőücsér*, -ék; *közép*, *közep-és*, *tömjén*, -és; *ösztvör*, -és, *vör*, -és.

III. Az é hang.

Nyelvjárásunk legfiatalabb hangja az *é*. Ezért aránylag kevés mélyhangú szóban fordul elő. Megvan elsöben is az újabbkori jövevényszavakban, a divat, civilizáció szavaiban. A kor is ezt az *é*-t támogatja. Minden második nemzedék hagy el egy-két (eredetileg) XVI. század előtti v. XVI. századbeli *é*-t és helyettük rendes köznyelvi *é*-t ejt. A vidék gyors városiasodása (viseletben, nyelvben, erkölcsben) nagyon megkönynyíti a régi *e* hangok eltűnését.

Nézzük közelebről, milyen szavakban és képzökben van meg.

S z a v a k b a n : *ácél*, *Adél*, *ábécé*, *bábér*, *bándérijum*, *bajné*, *Béla*, *beléd* (*belé*), *Bécs*, *bélyág*, *bérmáltás*, *bóudé*, *borbé*(ly), *cédulá*, *cég*, *céh*, *cékla*, *cél*, *cémént*, *cipész*, *csalámádé*, *cséndér*, *csoré*, *csétepaté*, *dézsma*, *dorbézol*, *égérfa*, *ék*, *elé*, *elébbé*, *érc*, *erélyés* (v. *erélyös*), *erkély*, *észak*, *és*, *évángélikus*, *fék*, *félé*, *férji*, *fillér*, *folyékony*, *gállér*, *gavallér*, *gép* (gép is), *gyémánt*, *hélya*, *hét* (sieben), *hóuhér*, *ismétel*, *izé*, *Jézus* (*Jézus* csak az idősebbek beszédében), *kácér*, *kásté*(ly), *kávé*, *krém*, *közhiré* (*közhírré* tétetik), *kréta*, *lék*, *létézik* (v. *létézik*), *limonádé*, *málé*, *Máté*, *mécsés*, *még*, *méter*, *métely*, *négér*, *néni*, *óubégát*, *odébb* 'odább', *onnét*, *pállér*, *páncél*, *páradé*, *pástélom*, *pék*, *példa*, *pép*, *plébániá*, *pocsekol*, *portéka*, *prégyikációjó*, *prém*, *prépost*, *prés*, *próufjátá*, *rakéta*, *részütösán*, *szék* (v. *szék*), *Sziléziá*, *szintén* (*szintén* is), *szlovén* (v. *szlovén*), *tállér*, *téglá*, *tékozol*, *tény* (v. *tény*), *torpédó*, *tréfa*, *trén*, *turbékol*, *tündér*, *tüzér*, *vitéz*, *zérus*.

S u f f i x u m o k b a n : -é birtokos képző: *kovács-é*, *mes-téré*, *öcsémé*, *urámé*, *lyányé*, *gazdájé*, *tehené*, *médvőjé* stb.;

-ék hozzátartozást jelölő képző: *apámék*, *fijá-mék*, *Gyuri-jék*, *mamá-jék*;

-né képző: *kovácsné*, *mestérné*, *tánítóuné*, *kántorné*;

-felé: *háza-felé*, *kifelé*, *oda-felé*, *fél-felé*, *erre-felé* stb.;

a feltételes mód személyragjaiban ugyanúgy, mint a köznyelvben, tehát: *énnék, énném, ádnék, vënnék, vënném, kërné 'kërnél', kërned, vinné, keresné, kitúzné; kergetnének, beszënének, lënnéték, néznéték, esnének, gereblyëznének, öntenék, égetnék* stb.

IV. Az é hang.

A hosszú *é* hangok közül ez a leghasználtabb. Hosszú megfelelője a zárt-rövid *ë*-nek. E két hang váltakozik a zárt *ë*-re végződő névszók ragos és ragtalan alakjaiban, pl.: *mesë: mesét, mesés, mesés, mesëbe* stb., továbbá egynéhány hangnyújtó és hangrövidítő névszótöben, pl.: *nëgy: nëgyed, csërép: cserépet, kënyër: kënyërek, ëlëg: ëlëgen, nëhány: nëhányál, derék: derékásán, fázék: fázékás*. Hangzása közel áll a köznyelvi *é*-hez. Ennél valamivel zártabb. Éppen ez a közelség, kis hangzásbeli különbség okozza, hogy a köznyelvi *é* kezdi kiszorítani. Szókincsünk szláv jövevényszavainak túlnyomó részében (természetesen csak hosszú mélyhangú szavakban) ezt az *é*-t használják. Megtaláljuk szavakban, ragokban, képzőkben, tövégi helyzetben.

S z a v a k b a n : *akadémëkoskogyik, bëkà, bëke, bër, bërc, berék, bërés, betét, cërnà, csép, csërép, dë (Mittag, égtáj), derék, dicsër, ebéd, ëbren, ëdës, ëg, egëssz, egësszëg, ëccàkà, ëfë 'ëjfel', ëkës, ëled, ëlëg, ëlënek, ëlet, ëltes, ëlvez, ëlvëtve, ëmëszët, ëmlék, ënek, ëp, ëpen, ëpít, ërdem, ërdes, ëretlen, ërik, ërkëzik, ërsek, Èrsekújvár, erszëny, ërték, ërtesít, ërvëny, ërzék, ërzës, ëszak (v. ëszak), ëtel, ëv, fázék, fë 'fél' (ige), fëlënek, fël-tétel, fëny, fërég, fërhë 'fërlhez' (...adni), fësü, fëszek, fësveny, fërész, húsvét, igër, igëz, ütë(l), këk, kënyelëm, kënyër, kënyes, këp, këptelen, këbzel, kër, këreszkëgyik, kërëg, kërödzik, kësik, kësz, këtelkëgyik, këvë(ly), këzbesít (de këz ~këzet), kësër, kësërt, këvëgez, lágýék, lép (fn.), lép (ige), lépëcsöjü, lét, létezik (v. létezik), léccám 'létszám', Lëvá (Lëvá is), lëzëng, mellék, mëltóy, më 'mëly', mër, mërëg, mëret, mërnök, mërték, mëszáros, mëz, mëzgà, nëgy, nëhá, nëhány, nëhol, nëmà, nëmet, nëp, nëz, növëny, óybëgát (v. óybëgát), önkënt, örökë pënték pëz, Pöüstyën (v. Pöüstyën), rëgën, rëgëny, rëpà, rësz, rëszëg, rëszveny, rët, rëteg, segëd, serël, sëtët, szëdëlëg, szëdit, szëp, szërójü, szët, szomszëd, tájék, tákàrëk, tëny, tëp, terebëlyës (v. terebëlyës), tërkëp, természet, testvër, tësztà, tëved, törtënyik, vëd, vëg, vëgett, vëkà, vëkony, vëletlen, vën, vendëg, vër, vës, vësöjü, vët, vëtët, vezër (v. vezër), vëznà, vidék (v. vidék).*

S u f f i x u m o k b a n : Az *-ë* 'ért' ragban: *tökë, fajë, älmájë, fújë, azë, virágë, tákàrmányë, essöjüë*;

-kënt ragban: *óuránkënt, fejenkënt, apránkënt, főkënt*;

-ëly főnévképző: *es-ëly, fek-ëly*;

-és (-ás) deverbális névszóképzőben: *lövés, kötés, szokás, mēnēs, keresés, festés, vivés* stb.;

-ék stb. főnévképzőben: *festék, hajlék, haladék, főüzlelök, moslók, hágyáték, illeték, játék, apróulék, csöücselék*;

-ény főnévképzőben: *lepény*;

-mény főnévképzőben: *esemény, eredmény*;

-ség főnévképzőben: *ellenség, inség, egészség, gyerökség, szépség, iriccség, ügyesség, szegénység*;

-énk (-ánk) névszóképzőben: *jélénk*;

-kép (-képpen) névszóképzőben: *máskép, példakép*;

-ékény (-ékony) névszóképzőben: *hizékény, engedékény*;

multidejű tárgyas ragozás többes 3. személyében: *verték, ütték, nésztek, vették, kérték*;

multidejű tárgyas ragozás többes 2. személyében: *éttették, kerestették, átléptették, kérdésztették, kértették, mértették* stb.

Érdekes itt megfigyelni, hogy nincs meg az *ē ~ ě* váltokozás. Tárgyas ragozásban *ē* van, tárgyatlanban pedig *e*. Vö. *éttetek : éttéltek, vettetek : vettéltek, nyöttetek nyöttéltek, kértetek : kértéltek, nésztek : nésztek* stb.

Teljestő végén: az összes zárt *ē*-re végződő névszók ragos alakjaiban, ha megnyúlik a tövégi magánhangzó. Tehát a következő névszókban: *epē ~ epél, ekē ~ ekére, fenē, ~ fenébe, bēkē ~ békén*, hasonlóan *igē, Imrē, kivē* 'kéve', *mesē, méhē* 'méh', *medvē, tē ~ téged, vesē, vērēs, vērēs, messzē ~ messzēbb, összē ~ összēbb*.

V. Az *ē* hang.

Ez az ú. n. XVI. századbéli *é* előzője. A nyílt rövid *e*-nek a hosszú változata. Az *e ~ ē* váltakozás megvan a legtöbb egytagú szóban, ha alanyesetben *ē* van benne, pl.: *fēn : fenet, nēv : nevet, mēs : meset, tēr : teret, lēgy : legyet, ēsz : eszi* stb. (lásd alább), és a nyílt rövid *e*-re végződő névszók ragos, illetve ragtalan alakjaiban, pl.: *estē, gēsztēnye : gēsztēnyēvel, jerke : jerkēt* stb. L. alább.

Az *ē* hangot így képezik: A szájnnyílás nagyobb, mint az *e* képzésénél. A nyelvizmok tágak. A nyelv alsó helyzetében van.

A példák mutatják, hogy nagyobb részük finnugor eredetű. Az *ē* hang is eredeti helyzetében maradt meg. Sem pótlónyújtás, sem egyéb nyelvi változás útján nem fejlődött itt *ē*. A következő szavakban és suffixumokban használják.

S z a v a k b a n: *ēgyēb* (v. *ēgyeb, ēgyebet*), *cselēd, ēg* (*eget*), *ējē* (*éjjél*), *dēr* (*deret*), *ēsēg* 'éhség', *ēgyomorrá, ēn* (*engēm*), *enyēszik, ērēz, ērt, ēsz* (*eszi, eszretēr*), *fēcsērēl, fē* (*felet*), *fēn* (*fenet*) 'fénkő', *hēbe-hóubá, hēt* (*hetenként*), *idēn* (*idő-ideji*).

idëllen), jëg (jeget), jërce, këmëny, kërd, kës (v. kës), kët (kettő), këz (kezet, kezes, de kézbesít), köhëcsël, kövër, közëp (közëpsőü v. közëpsőü, de közëpkor, közëposztály, lë (levet), lëc (leceť, lecel), lëgy (legyet), mër (merít), mész (meszet), nehëzire (v. nehezire), nekü, nëv (nevet), öleb, 'öl', ösztövër, pëcër, pëcsël, pincër, plë, pöfëkël, Pëtër, Pëtërfalá, rëz (rezet), sërť, sërű, szëk (v. szék), szë (szelet), szën (szenet), të (telet), tëjërëg, tër (teret), tër (igë), tërgy, tërít, tőücsër, tőmjën, vetëllőü, vincëlër, vőüjfe, zsëllër, zsëmbël.

Suffixumokban: Az *ë* (-á) eredeti lativusi rag: vizë, vërë, szënë;

a -në 'nël' (-nál) ragban: Örszinë, tetőünë, mésznë, Pistinë, viznë, tűznë, kertnë stb.;

-fëlë 'fële' (= fajta): hátfëlë, këtjëlë, ötjëlë;

a multidejű tárgyatlan ragozás egyes 2. személyében: szëtë, lëtë, mëntë, kevertë, lisztëszëtë, befőüideszëtë, ëbrettë, gyöttë, vëtë alakok dívnak inkább a szëtëtel 'szëdtël', lëtëtel, mëntëtel, kevertëtel, lisztëszëtëtel mellett.

Az összes nyílt *e*-re végződő névszók ragos eseteiben, ha az *e* megnyúlik. Ezek a névszók a következők: bëgre, -ët, -ëvel, -ën, -ëk, -ëre stb. Ugyanígy: Bence (ragadéknév), büszke, Bëszterce, bërze, berke, cinëge 'cinke', cëfre, cibe 'csibe', csërësnye, csere, csürhe, csipke, csipërke, csëcse, csëmëge, csëmëte, csille, dereglye, gyinnye 'dinnye', enyhe, elme, eme, ereklye, ëtyke, este, Eme (Elemër szn. becëző alakja), fülke, fërge, ferdë, fecske, filumile 'fülemile', girbe-görbe, gëszlënye, gereblye, Gëszlëte, gënge 'gyenge', hëtyke, henye, hülye, jegënye(-fá), jërce, jerke, kelënygye, kelepce, kemince, kecske, kefe, kelme, Lenke, lepke, Lőücse, lecke, lelle, lőhere, lëncse, lëvënte, mëdënce, mënyecske, mesterke, mënyelke, mëgye, mëzsgye, mente, mise, nene, öcse, ötüsinte, pëtërnce, pince, pipiske, pize, pëcsënye, pënge, përye, pipëte, pënge, pinytydőkë, pëte, repce, remëte, rőüzse, Sërke (hn.), sërke (tetüpete), sëkrëstye, sërte, szerëncse, szepe, szëmlë, szöszke, szelënce, szüle, szőkë, szürke, tëte ~ tëtënyi (aludni, gyermeknyelvi szó), tesznye, tőkë, tejte, törpe, teve, ürge, Vince, Vãrgëde, Vilke, vërcse, vëcsërnye, velem ~ vëlë, zërge, zsëmlye, zene, zsënge;

a -ke (-ká) képzős névszók: szivecske, -ët, Évike, -ënek, Istenke, -ëhë, Pistike, -ëtő, Szëkrënyke, -ëbe hn. stb.

Természetes, hogy minden, a köznyelvben ismert *e*-hangú szót nem soroltam fel. Egyrészt azért nem, mert sokszor az illető szó a népnyelvben nem *e*-hangú, az *e* hangok helyén különbözö magánhangzókat találunk, vagy azért nem, mert a nép azt a fogalmat más szóval fejezi ki vagy nem is ismeri, illetve nem használja. A Medvesalján nem használják a következő szavakat: cégër, ismét, gyër, kissë, kökënyzilva, mërce, hegedü (= muzsika), cikkely, csermely, tengelice (= aranyostiglic), melleszt (= koppaszt), heged, gyülemlik, gyüremlik, csipked.

E helyett más magánhangzót találunk. Van *é~i* váltakozás, pl. : *penisz, környék, kivé, kötény, hízáték, fejír, tányír, kilis 'kelés', gíga, árnyik, ímelyég, bugyborikol, zsombik (é~i), enyém, emízt;*

e~i : *eriszt (ereszt is), cseribogár, csicsíribossó, gille 'gerlice', kemince, kilis 'kelés', fircél, pilyinka 'pelenka', teriget, minyi 'mennyi'; feli, -t, -be, -n, -vel; kezi, nyelvi, kertyi, ökri, fili 'füle', kendőüi, eszi, tehenyi, ingi, feji stb.;*

e~ü : *csütylyik-botylyik;*

é~áj : *gánáj, páráj, káráj, háj 'háj';*

e~u : *gyurtyáfá; és egyéb, mint: girind 'görény', minyőü 'milyen'.*

Kovács István.